

Два слоўнікі і розныя думкі

Слоўнік беларускай мовы / Нацыянальная Акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. Каля 150 тыс. слоў. Мінск: Беларуская навука, 2012, 916 с.

Піскуноў Ф. А. **Вялікі слоўнік беларускай мовы**. Кансультацыйная рада: Г. М. Бураўкін, А. І. Вярцінскі, Р. Г. Гарэцкі, Н. С. Гілевіч, А. А. Каўрус, Г. А. Цыхун і інш. Каля 223 тыс. слоў. Мінск: выдавец Зміцер Колас, 2012, 1196+16 с.

Бягуць дні апошніх тыдняў 2012 года, і - калі не спраўдзіцца злавесны прагноз календара племені мая пра немінучы канец свету ў трэцім дэкадзе сёлетняга снежня - неўзабаве гэты год зробіцца гісторыяй. Напрыканцы кожнага года прынята вызначаць самыя важныя падзеі ў розных сферах жыцця. Не аднаго мяне цікавіць найперш беларускае культурнае і інтэлектуальнае жыццё. У гэтым сэнсе год, бяспрэчна, не выпядае "пустым": нямала выйшла вартых увагі кніг, сёе-тое з'явілася на тэатральнай сцэне і ў кінематографе, ладзіліся цікавыя і нават сэнсашыяныя мастацкія выставы...

І ўсё ж, калі б пытанне: "Што самае важнае адбылося ў беларускай культуры сёлета?" адказаў бы: для мяне падзея нумар адзін стаў выхад з друку "Вялікага слоўніка беларускай мовы".

Гэты слоўнік роднай мовы - сапраўды "вялікі", найаб'ёмнейшы з тых, што калі-небудзь былі выдадзеныя на паперы. Дагэтуль слоўнікам з найбольшай колькасцю беларускіх загалоўных слоў быў апублікаваны "Беларускай Савецкай Энцыклапедыяй" у 1987 годзе "Слоўнік беларускай мовы" пад рэдакцыяй акадэміка Мікалая Бірылы.

Прозвішча аўтара ўкладальніка новага капітальнага слоўніка вы (калі не знойдзеце ні ў адным айчынным мовазнаўчым даведніку. Таму варта сказаць пра яго некалькі слоў: **Фёдар Антонавіч Піскуноў**, у 1971 годзе закончыў хімік БДУ, далей працаваў у тэхнічнай сферы: быў навуковым супрацоўнікам Інстытута электронікі НАН Беларусі, у 2008 - 2010 гадах навуковым супрацоўнікам Фізічна-тэхнічнага інстытута НАН Беларусі.

Як бачыце аўтарам самага поўнага на сёння слоўніка беларускай мовы з'яўляецца зусім не спецыяліст-філолаг.

На добры лад, "Вялікі слоўнік беларускай мовы" мусіў бы быць створаны рупна і акуратна, каб не пераацэніць значэння слоўніка. У той самы час 17-томны "Словарь русского языка", які выдаваўся Акадэміяй навук СССР на працягу шаснаццаці гадоў (1950-1965) меў 150 тысяч слоўнікавых артыкулаў. Вядома, праца такога ахопу матэрыялу і проста "фізічнага" аб'ёму не магла абыйсціся без пасобных дапамог: альбо спрэчных момантаў. Частка іх слухна заўважана ў рэцэнзіі лінгвіста з той жа Акадэміі навук, кандыдата філалагічных навук Мікалая Крыўко, апублікаванай колькі месяцаў таму на старонках штотыднёвіка "Наша слова". Я кажу менавіта пра частку гэтых заўваг, бо ў згаданай рэцэнзіі, як мне здаецца, не-не ды прарываецца прыхаваная крыўда: як жа так, нейкі неспецыяліст у галіне мовазнаўства за некалькі гадоў зрабіў працу, якую акадэмічны інстытут, у якім сам Мікалай Крыўко працуе не адзін дзясятак гадоў, так і не золеў "пацярпець". Тут самая пара перайсці да кароткага агляду таго самага, акадэмічнага "Слоўніка

беларускай мовы", які, напэўна, усё-такі меў няшчасце выйсці адначасова са слоўнікам Фёдара Піскунова. Чаму "няшчасце"? Здаецца, дзяржаўнае выдавецтва "Беларуская навука" выдрукавала працу акадэмічных мовазнаўцаў на якаснай паперы, "апрунула" кнігу ў дыктоўную вокладку і кошт яго вызначыла зусім не завоблачны, паводле цяперашняга слоўніка, лёгка здолее пракланыць нават вельмі рэдка ўжывальны назоўнік ці праспрагаць нават той дзеяслоў, які не зафіксаваны ў грунтоўным "Граматычным слоўніку дзеяслова", выпушчаным Нацыянальнай Акадэміяй навук пяць гадоў таму.

Слоўнік Фёдара Піскунова - годны і, як кажуць, "сіметрычны" адказ тым асобам, якія займаюць нават найвышэйшыя дзяржаўныя пасады і сцвярджаюць, нібыта на свеце ёсць толькі дзве паўназначныя мовы - руская і англійская, - а няшчасная беларуская ўсё пакуте ад недахопу сродкаў самавыражэння. Гэта таксама адказ тым, у галовах якіх неўміручай гідраю ажывае сіндром "малодшага брата". Хачу пры выпадку нагадаць, што самая вялікая на сённяшні дзень выдадзеныя арфаграфічныя слоўнікі рускай мовы ўключаюць 180 тысяч (акадэмічны слоўнік маскоўскага Інстытута рускай мовы) і 130 тысяч (слоўнік расійскага лінгвіста Мікалая Салаўёва) загалоўных слоў. У той самы час 17-томны "Словарь русского языка", які выдаваўся Акадэміяй навук СССР на працягу шаснаццаці гадоў (1950-1965) меў 150 тысяч слоўнікавых артыкулаў.

Вядома, праца такога ахопу матэрыялу і проста "фізічнага" аб'ёму не магла абыйсціся без пасобных дапамог: альбо спрэчных момантаў. Частка іх слухна заўважана ў рэцэнзіі лінгвіста з той жа Акадэміі навук, кандыдата філалагічных навук Мікалая Крыўко, апублікаванай колькі месяцаў таму на старонках штотыднёвіка "Наша слова". Я кажу менавіта пра частку гэтых заўваг, бо ў згаданай рэцэнзіі, як мне здаецца, не-не ды прарываецца прыхаваная крыўда: як жа так, нейкі неспецыяліст у галіне мовазнаўства за некалькі гадоў зрабіў працу, якую акадэмічны інстытут, у якім сам Мікалай Крыўко працуе не адзін дзясятак гадоў, так і не золеў "пацярпець". Тут самая пара перайсці да кароткага агляду таго самага, акадэмічнага "Слоўніка

беларускай мовы", які, напэўна, усё-такі меў няшчасце выйсці адначасова са слоўнікам Фёдара Піскунова.

Чаму "няшчасце"? Здаецца, дзяржаўнае выдавецтва "Беларуская навука" выдрукавала працу акадэмічных мовазнаўцаў на якаснай паперы, "апрунула" кнігу ў дыктоўную вокладку і кошт яго вызначыла зусім не завоблачны, паводле цяперашняга слоўніка, лёгка здолее пракланыць нават вельмі рэдка ўжывальны назоўнік ці праспрагаць нават той дзеяслоў, які не зафіксаваны ў грунтоўным "Граматычным слоўніку дзеяслова", выпушчаным Нацыянальнай Акадэміяй навук пяць гадоў таму.

Свайго часу гэта сапраўды быў найлепшы моўны даведнік роднай мовы, але ж час ідзе, мяняюцца людзі, мяняецца мова...

Аўтары акадэмічнага слоўніка з гонарам абвешчваюць, што да рэестру ранейшага, бірылаўскага, слоўніка было дададзена больш за трыццаць тысяч новых лексічных адзінак - таму, маўляў, на тытульным лісце пазначана "каля 150 тысяч слоў". Стоп! Не спытайцеся верыць на слова паважаным вучоным. У сваім водгуку на старонках "Нашага слова" філолагі Юрась Паццопа і Крысіціна Пучынская прыводзяць свае падлікі: згодна з імі, у слоўніку пад рэдакцыяй Лукашанца нават недзе на тысячу менш загалоўных слоў, чым у слоўніку пад рэдакцыяй Бірылы! На сайце slounik.org, колькасць слоў у акадэмічным слоўніку падаецца ледзьве большай за 114 тысяч, а "самы аптымістычны" падлік належыць рэцэнзенту слоўніка, прафесару з Гародні Івану Лепешава, які ацэньвае гэтую колькасць прыблізна ў 129 тысяч.

Няўжо цяга да ўсялякага кшталту прыпісак, што пышным цветом буляў ў дзяржаўных установах савецкага часу так і не пераадоленая нават акадэмічнымі лінгвістамі за больш як дваццаць гадоў існавання незалежнай Беларусі?

Няхта скажа: вядома, кепска, што акадэмічны слоўнік так значна праіграе ў колькасці артыкулаў у параўнанні з аўтарскім слоўнікам Фёдара Піскунова, але характарыстыкай больш важнай за агульны аб'ём, напэўна, усё-такі з'яўляецца рэпрэзентатыўнасць слоўніка - г.зн., разумны, навукова абгрунтаваны (паводле частотнасці ўжывання) адбор слоў, што меліся быць абавязкова ўключанымі ў яго склад.

Ну, што ж, спынімся крыху і на рэпрэзентатыўнасці

слоўніка пад рэдакцыяй Аляксандра Лукашанца. Пабежны яго прагляд прымушае западозрыць аўтарскі калектыў у пэўнай тэндэнцыйнасці, якая сяды-тады, як у тым сумна вядомыя трыццаць гады, мае палітычную "падкладку". Найбольш яркавы прыклад - адсутнасць у акадэмічным слоўніку цэлага гнязда слоў з каранем *спадар-* ("спадар", "спадарства", "спадарыня"). Чыноўнікі, якія ў канцы 1990-х на пачатку 2000-х гадоў працавалі на розных пасадах пад кіраўніцтвам народжанага ў Туле палкоўніка Замяталіна, расказвалі мне, як гэты высокапастаўлены з ласкі прэзідэнта чыноўнік зацята змагаўся з ужываннем вышэйзгаданых слоў у сваіх і падначаленых сваім установах. Па-мойму, страх у некаторых акадэмічных мовазнаўцаў так дагэтуль і не прайшоў...

Ніяк не магу зразумець, чаму ў слоўніку 1987 года выдання, які выходзіў у свет пад пільным вокам самай атэістычнай у савецкай імперыі камуністычнай партыі Беларусі, слова *Вялікодзень* (якое тады пісалася з малой літары) было, а ў выданні 2012 года, калі высокія чыноўнікі па вялікіх святах нават заходзяць у царкву, гэтага слова папросту няма!

Цяперашні слоўнік апрацоўвала цэлая група навукоўцаў, большасць з якіх мае навуковыя ступені, але хоць забіце мяне, ды не знаходжу тлумачэнняў такой акалічнасці, што ў слоўніку пад рэдакцыяй Аляксандра Лукашанца адсутнічае слова *тамсама*! Такое ўражанне, што акадэмічны мовазнаўцаў ніколі ў сваім жыцці не публікавалі навуковых артыкулаў з адсылкамі да іншых цытаваных раней крыніц (кшталту: *гл. тамсама, с. 59*).

У 1985 годзе малады тады філолаг Анатоль Верабей апублікаваў кнігу пра творчасць незабыўнага Уладзіміра Караткевіча, якая зрабілася настольнай у шмат каго з універсітэцкіх выкладчыкаў і школьных настаўнікаў. Кніга называлася "Жывая павязь часоў". У 2002 годзе падзеяй нашага культурнага жыцця стаў выхад кнігі менскай мастацтвазнаўцы Вольгі Лабачэўскай "Павязь часоў - беларускі творчак". Некалькі месяцаў таму ў полацкім дзяржаўным музеі кнігадрукавання працавала выстава пад назвай "Павязь часоў". Загалюкі публікацый з ужываннем натуральнага беларускага слова *павязь* з'яўляліся ў "Народнай газеце", "Мінскай газеце", віцебскім "Народным слоўце", нават на сайце берасцейскага БРСМ... Але ў акадэмічным "Слоўніку беларускай мовы" гэтага слова вы не знойдзеце.

Зноў-такі нехта з апанентаў можа запярэчыць: маўляў, аўтары палічылі, што згаданыя словы ў тым заяўлены 150 тысяч "не трапляюць", не такія яны ўжо часта ўжывальныя. Магу толькі задаць пытанне ў адказ, а што, уключаныя ў акадэмічны слоўнік словы на кшталт *бабувіст, вагануць, вагулка, талрэп, шаранець* і т.д. сустракаюцца ў тэкстах часцей, чым тым самым *спадар, Вялікодзень, тамсама, павязь*? Да спісу дыскрымінаваных акадэмічнымі лінгвістамі слоў магу, услед за Іванам Лепешавым, дадаць і такія зусім не рэдкія ў сучаснай моўнай практыцы словы, як: *атрымоўваць, дэмбель, землятрус, напрыканцы, нататнік, прылюдна, сексот* (і *стукач!*), *суразмоўца, сярэднявечча, хваласпеў, хмарачос, хрушчоўка, шараговы* і яшчэ шмат якія іншыя.

Трэба тут заўважыць, што, калі Фёдар Піскуноў вызначае ў прадмове да свайго слоўніка яго ролю ў тым, каб "як мага паўней зафіксаваць матэрыял, раскіданы па розных, збольшага маладаступных, выданнях", дык аўтары ўкладальнікі акадэмічнага слоўніка без ценю сумневаў рэкамендуюць яго як нарматыўны даведнік. Калі ўлічыць магчымую псеўдаініцыятыўнасць ды запабеглівасць пэўных прыўладных чыноўнікаў, справа можа дайсці да таго, што ўлік забароненых у беларускай мове слоў з іх ласкі патрапіць не толькі *спадар* (бедны аўтар "Баркулабаўскай хронікі" з XVII стагоддзя! Пісаў ён у гэтым выдатным творы пра "спадарыню" і не падазраваў, які ён няправільна робіць у вачах уладаў будучай РБ і яе некаторых акадэмічных супрацоўнікаў!)

Мушу сказаць, што задума гэтага артыкула ўзнікла ў мяне яшчэ некалькі месяцаў таму - адразу пасля таго, як абодва слоўнікі, пра якія ідзе тут гаворка, сышлі з друкарскіх варштатаў (акадэмічны друкаваўся ў сучаснай вялікай дзяржаўнай друкарні, аўтарскі - на рызографе сціплага прыватнага выдаўца Змітра Коласа). Але якраз у той самы час па Менску пачалі кружляць чуткі, нібыта акадэмічны Інстытут мовы і літаратуры чарговы раз, быццам той адсталы калгас, збіраюцца "ўзбуйняць". Не хацелася даваць лішніх аргументаў тым, хто задумаў гэтую нядобрую справу. Але цяпер, наколькі мне вядома, загад аб аб'яднанні згаданага інстытута з Інстытутам этнаграфіі, мастацтвазнаўства і фальклору ды стварэнні "Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры" ўжо зацверджаны. Мовазнаўцы, што працуюць у Акадэміі

наук, апынаюцца яшчэ на больш далёкіх задворках. У апошнія дзесяць гадоў мудрага кіравання... самі ведаеце каго абарона доктарскай дысертацыі па беларускім мовазнаўстве ў Акадэміі навук стала надзвычайнай рэдкасцю; узмацняць інтэлектуальны патэнцыял беларускіх лінгвістычных даследаванняў робіцца ўсё цяжэй. Я пішу гэта, добра ўсведамляючы, што відавочныя хібы згаданага акадэмічнага слоўніка ёсць у тым ліку вынікам хранічнага недафінансавання беларускіх філалагічных навук: маладыя спецыялісты, трапляючы на працу ў акадэмічны інстытут, мусяць найперш думаць пра ўладкаванне сваіх побытавых праблем, а не пра якасць сваёй працы, у той час як самыя таленавітыя філолагі папярэдні пакаленняў або выязджаюць за мяжу або сыходзяць, у тым ліку скончыўшы свой зямны шлях.

Мінулы цыкл аб'яднання "ўзбуйнення" акадэмічных інстытутаў мовы, літаратуры і мастацтва (1931-1957 гг.) меў іншую прычыну: тое пакаленне беларусістаў папросту фізічна вынішчалі або высылалі ў край, дзе мовазнаўцам заставалася толькі даследаваць блатную "феню"...

Цяперашняя ж улада, ірацыянальна бачачы ва ўсім беларускім пагрозу для свайго існавання, аб'ядноўвае і "ўзбуйняе" акадэмічныя інстытуты, відаць, толькі дзеля таго, каб "гэтых беларускамоўных" як мага менш было на агульных сходах Акадэміі навук, каб усё менш і менш людзей гэтай сферы магло хоць бы нясмела нанесці свой клопат, сваю нязбыўную трывогу з прычыны татальнага, цынічнага, падмацаванага напорыстай дэмагогіяй вынішчэння беларускамоўных асяродкаў у краіне. Пры гэтым беларускім навукоўцам-гуманітарным настойліва падказваецца: ніякай альтэрнатывы ў вас не будзе, калі вы наважыцеся з нечым спрачацца, а пагадоў пратэставаць. Нядаўні пагром часопіса "Arche", для якога былі выкарыстаныя паслугі дзяржаўнай падаткавай інспекцыі, - выразны сігнал таго, што прыўладныя структуры не спыняцца ні перад чым, каб па-герастратуўску вынішчыць у Беларусі ўсё жывое, што яшчэ застаецца ў гуманітарнай сферы. Нагадаю, дарчы, што менавіта рэдакцыя гэтага часопіса толькі за апошнія два з паловай гады здолела перавыдаць найлепшыя працы беларускіх мовазнаўцаў 1920-х гадоў, у тым ліку чатыры тоўстыя тамы слоўнікаў беларускай тэрміналогіі, знакамты "Расійска-беларускі-слоўнік" Сцяпана Некрашэвіча і Міколы Байкова, дыялектычны слоўнікі Міколы Шатэрніка і Міколы Каспяровіча...

Ну як жа сучасным уладатрымальнікам гаварыць пра "беднасць беларускай мовы", калі не патрапаць па яе багаццях? Вось і топчучца.

Лявон Баршчэўскі,
кандыдат
філалагічных навук.